

СПОГАДИ Е. БЕНЕША «МЮНХЕНСЬКІ ДНІ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті проаналізовано книгу спогадів Е. Бенеша «Мюнхенські дні» як джерела до вивчення політичної історії Першої Чехословацької республіки. Акцентовано увагу на розумінні автором: ролі та значення Першої світової війни для утворення нових незалежних держав у Європі; проблем європейської, а також внутрішньої політики чехословацької держави до Мюнхена; подій, що призвели до укладення Мюнхенської угоди та розчленування, а згодом й окупації території Чехословаччини.

Ключові слова: Бенеш Е., джерело, політична історія, Чехословаччина.

Oleh Melnychuk

MEMOIRS OF E. BENES "MUNICH DAYS" AS A SOURCE FOR THE POLITICAL HISTORY OF THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC

The article analyzes the memoirs of E. Benes «Munich Days» as a source for studying the political history of the First Czechoslovak Republic. Attention is focused on the author's understanding of: the role and significance of the First World War for the formation of new independent states in Europe; problems of European and internal politics of the Czechoslovak state before Munich; events that led to the conclusion of the Munich Agreement and the dismemberment, and later the occupation of the territory of Czechoslovakia.

Key words: Benes E., source, political history, Czechoslovakia.

Єдвард Бенеш – визначний чеський політик та державний діяч Чехословаччини. Народився 1884 р. у багатодітній селянській родині. Після закінчення гімназії в Вінограді (нині – один із районів Праги) навчався в навчальних закладах Парижу й Берліну. Здобув наукові ступені доктора прав та доктора філософії, після чого викладав на філософському факультеті Празького університету імені Карла IV. З 1914 р. Єдвард Бенеш – активний учасник національного руху. Разом із Т. Масариком та М. Штефаником був одним із творців чехословацької державності. Упродовж 1918-1935 рр. обіймав посаду міністра закордонних справ (1921-1922 рр. – прем'єр-міністра), а з

1935 по 1938 р. – президента Чехословацької республіки. Після укладення Мюнхенської угоди емігрував до США, згодом до Англії. В 1945 р. був відновлений на посаді президента, однак, після комуністичного перевороту 1948 р. був змушений подати у відставку і цього ж року помер.

Спогади Едварда Бенеша у двох книгах вперше побачили світ у 1938-1945 рр.. В 2007 р. у Празі, у видавництві Академія, двотомні спогади вийшли друком в новій редакції (книга 1. «Мюнхенські дні», книга 2. «Від Мюнхена до нової війни і нової перемоги», книга 3. «Документи»). Згодом тексти книг було редакційно оброблено для видавничих потреб Міської бібліотеки у Празі, внаслідок чого у 2019 р. у відкритому доступі з'явився її електронний варіант чеською мовою. На жаль текст книги на сьогодні не перекладений українською мовою.

Метою статті є аналіз першої книги спогадів Е. Бенеша «Мюнхенські дні» як джерела до вивчення політичної історії Першої Чехословацької республіки.

Загалом у першій книзі спогадів, що має назву «Мюнхенські дні», автор акцентує увагу на: ролі та значенні Першої світової війни для утворення нових незалежних держав у Європі; проблемах європейської, а також внутрішньої політики чехословацької держави до Мюнхена; детально аналізує події, що призвели до укладення Мюнхенської угоди та розчленування, а згодом й окупацію території Чехословаччини.

Висвітлюючи у першому розділі книги передумови утворення нових незалежних держав у Європі після Першої світової війни, автор здійснив історичний екскурс в її історію. Він констатує, що падіння європейських абсолютних монархій, французька та американська революції кінця 18 століття, з одного боку, а також поточний розвиток англійського конституційного законодавства в 17-19 століттях, з іншого, завершили для Європи період феодальної доби та відкрили шлях до розвитку європейської демократії. У духовному відношенні це була боротьба за створення системи мислення лібералізму та індивідуалізму 19-20-х століть. Саме вони, на думку автора, лягли в основу промислових та капіталістичних буржуазних демократій початку 20-го століття, а міжнародний соціалістичний рух перетворився в нову політичну силу цього часу. Резюмуючи, автор вказує, що розвиток європейського світу, починаючи від Французької революції і до Першої світової війни супроводжувався боротьбою за три великі групи ідей та інтересів: боротьба за реалізацію політичної демократії як нового суспільного ладу; боротьба за національне

визволення та створення національних держав; боротьба за вирішення соціальних та економічних проблем. Ця боротьба у поєднанні з імперіалістичною експансією великих держав спровокували Першу світову війну [s.8-9].

При цьому, на думку Е. Бенеша, значною мірою на процеси світового розвитку початку 20 століття вплинуло нове формулювання боротьби за політичну, економічну та соціальну демократію, створене В. Леніним під час Першої світової війни, що згодом отримало назву теорії ленінізму, боротьба за реалізацію якої розгорнулася у міжвоєнний період. Послідовниками цієї теорії ленінізм розглядався як марксизм епохи імперіалізму та пролетарської революції. При цьому світова війна, що розпочалась у 1914 р. була лише підтвердженням того факту, що світ на початку 20 ст. вступив в абсолютно новий період свого розвитку – епоху світового імперіалізму, що характеризувався загостренням кризи індустріалізму та капіталізму. Тому, за словами Леніна, війна повинна була закінчитися пролетарською революцією в тій країні, де умови для неї були найбільш назрілими, а робітничий клас і селянство мали свою силу. Захоплення влади шляхом пролетарської революції дало б можливість змінити структуру буржуазного суспільства на соціалістичну через диктатуру пролетаріату [s.9-11].

Не дискутуючи з приводу обґрунтованості теорії ленінізму, Е. Бенеш в той же час зауважує, що створення радянської соціалістичної держави ознаменувало такий же перелом у розвитку суспільства, як у свій час трансформація феодальних держав у буржуазні. Однак, процес переходу від буржуазної до народної демократії, на його думку, у кожній країні має здійснюватися своїм власним шляхом і своїми методами. При цьому цей процес буде відбуватися повільними темпами, в яких окремі верстви населення зможуть поступово пристосуватися до нових умов [s.11-12].

Російська революція, разом з тим, значною мірою поставила серйозну проблему перед європейським і світовим суспільством, і тому, на думку автора, цілком природним було те, що всі консервативні сили буржуазного суспільства намагались протидіяти цьому. В результаті опір цих сил у більшості країн набув форми фашистських і нацистських теорій, як це було в Італії та Німеччині, вміло застосовуючи при цьому великодержавний шовінізм та критикуючи несправедливість Версальського миру. Причинами цього, стверджує Е. Бенеш, був страх перед радянським соціалізмом та «класова

сліпота й егоїзм, які дозволяли жертвувати найсвятішими інтересами власної держави та нації» [s.12].

Перша світова війна мала далекосяжні політичні наслідки, в результаті яких була докорінно змінена політична карта не лише Європи, але й багатьох інших частин світу. Окрім того, вона принесла значні потрясіння як в економічній, так і в соціальній сферах. У зв'язку з цим, увесь післявоєнний період аж до початку Другої світової війни автор розглядає як тимчасове перемир'я, упродовж якого тривала боротьба за вирішення усіх проблем, які поставила Перша світова війна. Неспроможність вирішити їх мирним шляхом, врешті решт, призвели до нової війни. По суті, Друга світова війна з усіма її головними проблемами була буквально продовження війни 1914–1918 рр., і абсолютно неважливо, чи приводом для цього була німецька меншина в Чехословаччині, чи питання Гданська, чи щось інше [s.13].

У своїх спогадах Е. Бенеш відверто зізнається, що до 1934 року він був переконаний, що європейські демократичні держави розуміють значення подій революційного часу і через свою тверду позицію в зовнішній політиці, використовуючи Лігу націй, у співпраці із Радянським Союзом, зможуть зупинити поширення фашизму та нацизму всередині країни та на міжнародному рівні. Лише таким чином було можливо продовжити період миру після Першої світової війни та запобігти Другій світовій війні [s.13].

На переконання автора, Чехословаччина у той час проводила єдино можливу політику соціального прогресу і світового миру, чим викликала ненависть світового фашизму і нацизму. На противагу цьому, «засліплені, налякані, недалекоглядні та надмірно егоїстичні демократії та напівдемократії, на власну загибель, безрозсудно принесли її у жертву фашизму, безглуздо сподіваючись врятуватися від нищівної війни [s.14].

Аналізуючи у третьому розділі європейську політику міжвоєнного періоду, автор намагається визначити ті фактори, які призвели до початку Другої світової війни. Він стверджує, що майже одразу після укладення Версальського договору, в Європі розпочалась боротьба за його перегляд. Спочатку це стосувалося репарацій, сума яких була остаточно визначена в травні 1921 р. в обсязі 132 млрд марок. Вже на Лозаннській конференції, відкритій 2 липня 1932 р., німецькі репарації були зменшені до 3 мільярдів марок, більше того, вже під час конференції рейхсканцлер Ф. фон Папен заявив своїм знайомим та друзям, що Німеччина не збирається платити й цієї суми. Згодом, після підписання 16 жовтня 1925 р. у Женеві заключного протоколу

Локарнських угод, розпочалася боротьба за укладення міжнародних угод про роззброєння. В результаті 14 жовтня 1933 р. Німеччина вийшла із договірному процесу та стала на шлях відновлення своєї армії. Більше того, з приходом до влади в Німеччині А. Гітлера розпочалася боротьба за можливість нового територіального переділу. З цією метою 18 березня 1933 р. Б. Муссоліні запропонував британському прем'єр-міністру Р. Макдональду та Дж. Саймону під час їхнього візиту до Риму укласти відомий пакт чотирьох великих держав, за яким передбачалося таємно заснувати так звану Європейську Директорію чотирьох західно- та центральноевропейських держав. Договір був підписаний у Римі 15 липня 1933 р., однак його ратифікація не відбулася як через опозицію країн Малої Антанти та Польщі, так і через обурення демократичної громадськості Франції та Великобританії [s.41-43].

Характеризуючи як міністр закордонних справ зовнішню політику Чехословаччини того часу, Е. Бенеш називає її раціональною, прозорою, спрямованою на підтримку миру й мирного співіснування в Європі та побудову колективних гарантій безпеки на випадок можливого конфлікту [с.89]. Автор засуджує політику західних демократій, які тривалий час намагались ізолювати Радянський Союз і виключити його з європейської та світової політики. На його переконання, без участі Радянського Союзу не могло бути справжнього миру в політиці Європи і світу. Крім того, ізоляціоністська політика європейського Заходу проти Радянського Союзу могла призвести до укладення останнім угоди із Німеччиною проти решти Європи. Саме тому Чехословаччина ще на Генуезькій конференції встановила відносини з Радянським Союзом і намагалася підтримувати з ним дружнє співробітництво аж до 1938 року. Вона вважала великим тріумфом європейської політики миру – приєднання Радянського Союзу 18 вересня 1934 року до Ліги Націй та укладення системи договорів про ненапад з країнами Європи [s.48-49].

Е. Бенеш детально описує його власні ініціативи, починаючи з вересня 1932 р., щодо укладення договору про ненапад із Польщею. Однак остання не надала позитивної відповіді, уклавши натомість 26 січня 1934 р. пакт із Німеччиною. На думку автора, причиною такого кроку було те, що очільник польської держави Ю. Пілсудський, очевидно, розумів, що «політика угоди з демократичною Чехословаччиною несумісна з недемократичними та несоціальними тенденціями його напівфашистського польського режиму, підтримуваного польською аристократією та реакцією». Наслідком

укладення пакту було загострення відносин Польщі із Францією, Чехословаччиною та Радянським Союзом, що в результаті привели до Мюнхена, падіння Польщі та капітуляції Франції в червні 1940 р. Особливій критиці Е. Бенеш піддає капітулянтську позицію Франції під час окупації нацистськими військами лівого берега Рейну, незважаючи на те, що і Чехословаччина і Польща були готові її підтримати у конфлікті з Німеччиною, відповідно до договірних зобов'язань. Своїм новим кроком Гітлер завдав вирішального удару європейському миру. Після цього Югославія та Румунія взяли курс на зближення з Німеччиною, а підбивна діяльність нацистів у Німеччині досягла такого рівня, що канцлер К. Шушніг 11 липня 1936 р. змушений був підписати угоду з Гітлером [s.53-55].

Після цього А. Гітлер приступив до реалізації планів із захоплення Чехословаччини. Спецоперація планувалася із подвійною метою – міжнародною і внутрішньою. У міжнародному плані він планував запропонувати Чехословаччині укладення пакту, подібного до польського, щоб вбити клин між нею та Францією, скомпрометувати перед Радянським Союзом та через міжнародну ізоляцію втягнути в орбіту своєї політики. Внутрішній аспект передбачав отримання згоди Чехословаччини на поширення нацизму в державі за прикладом Австрії, а в разі невдачі – анексувати Судетську область, використавши підтримку судетських німців [s.59-60].

Пропозиція про укладення договору із Німеччиною надійшла наприкінці 1936 р., для цього її представники двічі відвідали президента Е. Бенеша для обговорення попередніх умов. Під час розмови президент Чехословаччини достатньо відверто запевнив німецьких представників в готовності відкрито та прозоро вирішувати всі проблеми судетських німців, а у разі спроби Німеччини застосувати силовий сценарій – дати гідну відсіч. Щодо пакту про ненапад з Німеччиною, то Е. Бенеш пояснив представникам А. Гітлера, що німецька пропозиція по суті означала б денонсацію Чехословаччиною договору з Францією та Радянським Союзом і вихід з Ліги Націй. У відповідь німецькі представники запропонували просто не виконувати договірних зобов'язань перед цими державами у разі нападу на них Німеччини. Чехословацький президент запропонував свій варіант угоди, на який відповідь із Берліну так і не надійшла. А вже з весни 1937 р. Й. Геббельс розпочав безперервну й наполегливу кампанію проти Чехословаччини, з якої стало зрозумілим, що Берлін перейшов до іншої тактики – підбурювання, терору, умисного насильства [s.62-64].

У своїх спогадах Е. Бенеш детально аналізує міжнародну діяльність чехословацької держави та особисто його як президента, спрямовану на протидію фашизму та нацизму в Європі: зміцнення відносин всередині країн Малої Антанти; протидія та нейтралізація пакту чотирьох; сприяння до вступу СРСР у Лігу націй. Однак, запровадження санкцій проти Італії, через напад на Абіссінію, автор розцінює як останню спробу західних демократій протидіяти насильству фашистських держав. Розвиток офіційної політики «умиротворення» у Франції Е. Бенеш пов'язує із прем'єр-міністром П. Лавалем, а у Великобританії – Н. Чемберленом [s.70-72].

Характеризуючи внутрішню політику Чехословаччини, спрямовану на протидію майбутній агресії, автор передусім звертає увагу на кроки по зміцненню армії. Важливу роль у цьому відіграло створення Вищої ради державної оборони, що складалася з головних міністрів і представників урядових партій. Таким чином було покращено організацію роботи Міністерства національної оборони, більш чітко визначено повноваження Генерального інспектора та начальника Генерального штабу, створено інспекції окремих озброєнь, особливо авіаційних, а також остаточно визначено губернські штаби і штаби корпусів, призначивши відповідних начальників на випадок війни, проведено роботу з модернізації прикордонних укріплень. Чехословаччина не лише зуміла модернізувати озброєння власної армії, але й посприяти озброєнню армій Югославії та Румунії. На думку Е. Бенеша на літо 1938 р. чехословацька армія була «однією з найкращих у Європі, як за своїм духом, так і за своєю зброєю, як показали обидві наші мобілізації, у травні та вересні, вона була на висоті» [s.75-76].

Інше завдання із протидії агресії чехословацький президент вбачав у активізації підтримки з боку найближчих союзників. З цією метою він у 1936-1938 рр. здійснив поїздки до Югославії, Румунії, Франції. Однак вони не дали вже жодного позитивного результату, оскільки керівництво цих держав вже було орієнтовано на «умиротворення». На переконання автора, жодна держава Європи не мала «більш чистого сумління у виконанні свого обов'язку перед своєю нацією та своїми друзями – з огляду на наближення європейської та світової кризи – ніж Чехословацька Республіка». Разом з тим, він був змушений визнати, що і в Чехословаччині були впливові люди та важливі політичні кола, які або не мали уявлення про реальну ситуацію в Європі, або через свої егоїстичні інтереси не хотіли розуміти, що відбувається, і що потрібно робити. Окремі

відкрито загравали із фашизмом, дивився на методи А. Гітлера й захоплювалися ними, стверджували про «порядок» в Німеччині та її «процвітання», готувалися до співпраці з К. Генляйном. Коли вони зрозуміли справжню суть, то було вже запізно [s.77-82].

Характеризуючи співпрацю Чехословаччини із Радянським Союзом, спрямовану на збереження миру в Європі, Е. Бенеш засвідчує, що з моменту укладення договору 1935 р. ця співпраця була постійною та послідовною. Особливо тісне співробітництво спостерігалось у сфері військового будівництва, військової допомоги, взаємної політичної та військової інформації. Така співпраця дала привід німецько-польсько-угорській пропаганді охарактеризувати Чехословаччину як «головного поширювача більшовизму в Європі», виправдовуючи таким чином анексію чехословацьких земель [s.91].

Однак, спостерігаючи приготування Німеччини до війни, Чехословаччина продовжувала співробітництво. Було досягнуто домовленостей про значні поставки з чехословацьких збройних складів деякої спеціальної зброї, яка була особливо потрібна радянській армії і яку вона не могла отримати з Франції та інших країн. За пропозицією Е. Бенеша армії обмінювалися тимчасовими місіями, які б перевіряли підготовку одна одної до спільної оборони та допомагали одна одній і координували свої приготування, де це необхідно [s.93]. Врешті, автор змушений констатувати, що «у плані військової підготовки до безпосередньої оборони від нападу нацистів у вересні 1938 р. ми були абсолютно сам-на-сам з Радянським Союзом, знаючи при цьому стан нашої спільної морально-політичної та військової підготовки та знаючи загалом також стан цих підготовки як на європейському Заході, так і в нацистській Німеччині та фашистській Італії» [s.95].

Четвертий розділ книги автор присвятив аналізу проблем внутрішньої політики Чехословаччини напередодні Мюнхенської змови. Одне із найперших своїх завдань після президентських виборів він вбачав в об'єднанні та зміцненні коаліції правлячих партій. З цією метою планувалась робота у трьох напрямках: 1. Більш ліберальне застосування або незначні зміни в деяких адміністративних законах чи заходах з точки зору меншин; 2) Послідовне застосування пропорційності в управлінні державою при призначенні посадових осіб і державних службовців та при розподілі державного бюджету; 3) Удосконалення застосування принципу самоврядування, який був принципово закріплений у конституції, шляхом більшого впровадження регіональної децентралізації [s.99]. Розуміючи

важливість вищеназваних завдань, автор стверджує, що міжнародна ситуація в Європі напередодні Мюнхена не сприяла їх ефективному вирішенню, загрожуючи втраті державної цілісності. Незважаючи на це, уряд був налаштований на поступове їх вирішення. Як приклад, автор називає задоволення урядом вимог представників німецьких партій Чехословаччини, засвідчених угодою від 18 лютого 1937 р. [s.102].

У ній чехословацький уряд обіцяв: приділяти надзвичайну увагу тим територіям, які найбільше постраждали в економічному плані; при здійсненні соціальної політики враховувати рівень безробіття в окремих районах; піклування про молодь доручити представникам тієї самої національної меншини; дотримуватися принципу рівності при прийнятті на державну службу; у листуванні з муніципалітетами на територіях національних меншин забезпечувати безкоштовний переклад; у фінансуванні освіти забезпечити пропорційний принцип для кожної меншини; дотримуватися принципу справедливої політики щодо національних меншин [s.103-104] . Окрім цього здійснювалося активне спілкування з лідерами словацьких партій з вимогою входження їх до складу уряду та просування таким чином своїх політичних вимог. У випадку мирного розвитку Чехословаччини Е. Бенеш планував вирішити усі проблеми національних меншин упродовж свого президентського терміну (7-10 років). Натомість противники звинувачували президента у навмисному затягуванні вирішення проблем та провокуванні кризи [s.105].

У своїх спогадах автор висвітлює також вплив анексії Австрії на внутрішню політику Чехословаччини. На його переконання, насильницьке приєднання Австрії до Третього Рейху спричинило цілковитий переворот у свідомості чеських німців. Багато з них чекали цього дня, який мав стати лише початком подальшого розвитку пангерманізму в Центральній Європі. Підстави та надію на це давала промова А. Гітлера в Рейхстазі 20 лютого 1938 р. (за три тижні до аншлюсу), в якій він говорив про порушення прав 10 мільйонів німців, що проживають у двох державах, що межують з Німеччиною і яким, за умовами мирного договору, було заборонено об'єднатися проти їхньої волі. Після цього, співвідношення чесько-німецького населення до чеської більшості катастрофічно погіршилося. Національна самовпевненість чехословацьких німців піднялася до нечуваного рівня. Представники місцевої адміністрації німецької національності почали саботувати розпорядження чехословацького уряду. Посилився бойкот національних меншин, що проживали на германізованій

території [s.114-115]. Частина політичних партій пішли на співпрацю із партією К. Генляйна, внаслідок чого вона отримала 55 парламентських і 26 сенатських місць у Празькій палаті депутатів (із загальної кількості 72 німецьких депутатів і 37 сенаторів). «У цьому поглинанні осіб і організацій були використані всі можливі засоби. Агітаційні мітинги за вербування до судето-німецької партії мали цілком нацистський характер: були свастики та німецьке вітання. Очевидно, все робилося для того, щоб показати німецькому народу безсилля органів державного управління ... Це була масова істерика. Німецьке населення Чехії цілком піддалося їй» - писав Е. Бенеш [s.118]. Божевільня та терор досягли кульмінації на з'їзді партії К. Генляйна 24 квітня 1938 р., де він відкрито заявив, що чеські німці ніколи не визнають Чехословаччину в її нинішньому політичному та конституційному вигляді [s.122].

Анексія Австрії безперечно вплинула на безпекову ситуацію Чехословацької республіки [s.125]. Незважаючи на те, що Франція та Англія в тій чи іншій мірі запевнили Чехословаччину у підтримці, у випадку агресії Німеччини, жодна із них не мала бажання бути учасником конфлікту. Тому основним своїм завданням вони бачили примусити Чехословаччину піти на поступки Німеччині, щоб запобігти військовому конфлікту [s.132]. Вже 29 квітня на спільній конференції Н. Чемберлен повідомив представників Франції, що Англія не має бажання втручатися у конфлікт. Більше того, він вимагав від Франції не вчиняти жодних дій щодо участі в конфлікті без консультацій із Англією. Своєю згодою Франція, без відома та згоди Чехословаччини, суттєво звузила свої зобов'язання перед Чехословацькою Республікою відповідно до умов союзного договору. Це був перший великий крок до замирення у випадку Чехословаччини [s.138].

Позиція чехословацького уряду, доведена до урядів у Лондоні та Парижі, була такою: правове регулювання національних відносин у Чехословацькій Республіці повинно стосуватися всіх національностей; воно повинно зберігатися в рамках чехословацької конституції. Цим чехословацький уряд чітко виступив проти тоталітарних концепцій, сформульованих К. Генляйном у своїй карловарській промові. Адже, майже одразу після його виступу польська меншина Тешинської Сілезії, підтримана польською пресою та польським урядом, також почала вимагати автономії та однакового ставлення до всіх національних меншин. Так само поступили й угорці. Ця заява призвела до протидії взаємним звинуваченням з боку цих сторін, але

також показала, наскільки складною є проблема, яка потребує часу та обдумування [s.144].

На зустрічі англійських представників з Й. фон Ріббентропом в середині травня 1938 р. останній переконливо заявив, що Берлін має добру волю, що він хоче запобігти війні, і що можна досягти угоди на основі автономії судетських областей або федералізації Чехословаччини. У той же час Й. фон Ріббентроп заявив - цілком за перевіреною схемою, як колись А. Гітлер зробив К. фон Шушнігу, - що якщо в Судетах проллється кров, Німеччина буде змушена вжити заходів, тому що німецький народ, мовляв, змусить її. І додав, що якби тоді Франція втрутилася на користь Чехословаччини, то Німеччина вважала б її загарбником, проти чого виступила б рішуче. Згідно з інтерпретацією Й. фон Ріббентропа, Німеччина підозрювала Францію в підбурюванні Чехословаччини до опору, вважаючи, що настає момент для організації загального опору проти Німеччини. На його переконання Е. Бенеш прагне лише виграти час, щоб отримати допомогу від Росії, Франції та інших для війни. Тому він хоче уникнути будь-яких остаточних рішень [s.145]. Однак після повідомлення англійських представників, що у разі втручання у конфлікт Франції, Велика Британія буде теж втягнута у загальну війну, Берлін був змушений був запевнити міністра закордонних справ Чехословаччини, що не планує вирішувати кризу насильницьким шляхом [s.146].

В таких умовах наближалася відома криза 21 травня 1938 р., яка ознаменувала загострення конфлікту між Чехословаччиною та Третім Райхом, а також, водночас, була генеральною репетицією остаточної кризи між А. Гітлером і Європою. Празький уряд, всупереч думки лівих партій, погодився на проведення у травні-червні 1938 р. муніципальних виборів в частині німецьких міст Богемії та Моравії, як того вимагала партія К. Генляйна. У свою чергу це загостило антидержавну агітацію в німецьких областях. Поширювалися чутки, про заплановані великі демонстрації та штурми, які уможливлять військову інтервенцію Третього Рейху, з метою звільнення чехословацьких німців від панування республіки [s.161].

З 10 травня 1938 р. чехословацька військова розвідка почала доповідати про рух великих німецьких частин до кордону республіки в області Саксонії та Баварії. Були також зосереджені авіація, танкові частини та мотострілецькі дивізії. Цю інформацію також підтвердили французька та англійська розвідки. Інформація, що надійшла, свідчила про намір А. Гітлера розпочати блискавичний військовий напад з метою окупації прикордонних регіонів та спровокувати

повстання німецького населення з метою приєднання їх до Райху. За свідченнями Е. Бенеша, на засіданні чехословацького кабінету вранці 20 травня 1938 р. було прийняте компромісне рішення про відправлення до кордону 170 000 чехословацьких солдат під виглядом військових навчань. Мобілізація військових сил була проведена швидко і бездоганно. У результаті, вибори, які розпочалися наступного дня пройшли цілком мирно, без провокацій (окрім вбивства чехословацькими прикордонниками двох представників партії К. Генляйна в м. Хеб). Німецькі війська по той бік кордону були повернуті у свої гарнізони. Керівництво держави намагалося переконати представників європейських держав, що це були звичайні військові маневри [s.165]. Після цього, за свідченнями Е. Бенеша, він отримав листи від низки європейських країн, в яких йшлося про те, що Чехословаччина своїми енергійними діями врятувала світ від війни. Разом з тим, події засвідчили, що Німеччина залишалася поки що майже сама проти всіх великих держав [s.169].

Уряд Чехословаччини подякував чехословацькому народу в радіозверненні від 24 травня за дисципліну, яку він продемонстрував у цій великій кризі. Він попросив націю не брати участі в жодних демонстраціях, що можуть спричинити будь-які інциденти. Було повідомлено, що в дні кризи для підтримки порядку використовувалися лише армія, жандармерія та поліція, і що всі твердження про те, що піклування про громадський порядок було доручено якійсь приватній корпорації, не мають жодних підстав. На думку автора, спосіб вирішення травневої кризи чехословацьким урядом викликав у чехословацької громадськості значну довіру. Військові заходи показали, що чехословацька армія може конкурувати з німецьким сусідом і буде для неї важким противником [s.173].

Разом з тим, на думку Е. Бенеша, травнева криза була своєрідною репетицією, яка попередила Лондон і Париж про те, як можуть розвиватися події в момент, коли все схилялося до останнього випадку – військового конфлікту, спровокованого Берліном. Вони винесли з цього урок і, побачивши, що Прага захищатиметься якомога рішучіше, дійшли висновку, що місцем, де слід запобігти війні, є не Берлін, а Прага. Тому, європейські чиновники все активніше здійснювали тиск на керівництво Чехословаччини з метою здійснення поступок щодо автономії судетських німців. Крім того, під впливом німецької пропаганди в політиків Заходу намагались сформувати думку, що чехословацьке керівництво навмисно затягує з вирішення питання. З цією метою керівник судето-німецької партії К. Генляйн

представив у Лондоні свої вимоги у пом'якшеному варіанті, чим здивував членів британського уряду та продемонстрував небажання керівництва Чехословаччини піти назустріч у задоволенні цілком законних вимог. На переконання Е. Бенеша це була класична тактика А. Гітлера та нацизму загалом [s.176-177].

Після цього, французький уряд нагадав чехословацькому керівництву, що, незалежно від того, чи йдеться про національний статус, культурні відносини між національностями чи призначення посадових осіб, має бути досягнутий режим, який би чітко продемонстрував зацікавленням сторонам, що вони не можуть отримати ті ж переваги ніде, крім в Чехословаччині. Тому французький уряд вважав для чехословацького керівництва важливим і невідкладним завданням взяти на себе зобов'язання щодо ефективних і конкретних рішень, які відповідали б як очікуванням світової громадської думки, так і необхідності ситуації, розв'язання якої не можна відкладати [s.179]. Таким чином, умиротворення в чехословацькій справі почало набувати більш конкретних форм у Парижі та Лондоні.

Нацисти теж зробили для себе висновки із кризи 21 травня. Вже 28 травня на спеціальній нараді зі своїми політичними і військовими співробітниками А. Гітлер постановив, що вирішить питання судетських німців до осені або до кінця 1938 р., незалежно від наслідків, тобто навіть ціною війни. Виходячи з цього, він погоджував курс дій з представниками судетських німців, давав їм на основі цього вказівки, і вони відповідно до них вели переговори з урядом Чехословаччини [s.183].

Судето-німецька партія досягла свого першого успіху в переговорах з чехословацьким урядом, коли під впливом французької та британської дипломатії чехословацький уряд був змушений прийняти за основу переговорів меморандум, складений партією К. Генляйна з усіма її антидемократичними, тоталітарними, пангерманськими вимогами, поданий до чехословацького уряду 8 червня 1938 року. Тривалий розгляд меморандуму чехословацьким урядом змусив прем'єра Великобританії Н. Чемберлена 29 червня 1938 р. звинуватити президента та уряд у навмисному затягуванні переговорів. Після проведеної значної роботи остаточний текст національного статуту та всіх відповідних законопроектів було прийнято на засіданні уряду 26 липня 1938 року. Далі було вирішено подати план національного статуту до парламенту, який мав зібратися з цією метою 2 серпня 1938 року. Однак із Великобританії надійшла

вказівка про те, що подальша робота має бути продовжена лише після прибуття в Чехословаччину місії лорда У. Рансімена [s.212].

По суті, британський уряд вирішив надіслати свого посередника до Праги для посередництва між празьким урядом і К. Генлейном на випадок, коли надто повільні переговори прем'єр-міністра М. Годжі з судетсько-німецькою партією закінчатся провалом або будуть близькі до провалу. Посланник Я. Масарик у своїй депеші від 26 липня 1938 р. до Праги вважав, що відправка лорда У. Рансімена була ідеєю прем'єр-міністра Н. Чемберлена і що рішення про його відправку було прийнято без згоди британського МЗС. Кажуть, що прем'єр-міністр Н. Чемберлен побоювався, що зрив переговорів між судетською стороною Німеччини та чехословацьким урядом призведе до вибуху війни, і тому відправив лорда У. Рансімена до Праги, щоб виграти час. У колах британських журналістів, з іншого боку, інтерпретувалося, що місія лорда У. Рансімена була ідеєю Е. Галіфакса, і що її слід розглядати як акт відчайдушної рішучості запобігти військовому конфлікту, який британські кола очікували у вересні, надіславши британського посередника. Кажуть, що відправивши місію У. Рансімена, Е. Галіфакс хотів виграти час і відкласти конфлікт на критичний період. Лорд Е. Галіфакс, перш ніж висунути ідею відправити британського посередника до Праги, запитав берлінського посла Н. Хендерсона, що він думає про цю пропозицію. Останній відповів, що не покладає особливих надій на посередницьку місію, запропонувавши натомість урядам Німеччини та Франції скликати конференцію чотирьох держав для вирішення чехословацької проблеми[s.223].

За словами Е. Бенеша, він висловився категорично проти прибуття посередницької місії У. Рансімена. Натомість його переконали, що йдеться виключно про допомогу та посередництво виключно між урядом і нашими німцями, що лорд У. Рансімен не має жодного стосунку до Берліна та міжнародної сторони справи, тобто втручання У. Рансімена залишатиметься суто внутрішньою справою [s.224].

Лорд У. Рансімен прибув до Праги 3 серпня 1938 р. У той час, коли Лондон вирішив вислати місію, відносини між Прагою та Берліном були вже настільки напруженими, що навряд чи хтось міг повірити в його справжній успіх, тобто мирну угоду в питанні чеських німців. Тим не менше, за словами чехословацького президента, він попросив уряд всіляко сприяти місії, надавши йому всі відомості та допомогу. У своїй розмові Е. Бенеш попередив У. Рансімена, що цей

конфлікт – це зовсім не внутрішньополітичний конфлікт, що це «боротьба між Прагою та Берліном і боротьба за міжнародну позицію в Центральній Європі загалом, від початку до кінця, і що угода буде досягається між урядом і нашими німцями лише в тому випадку, якщо Берлін цього хоче і якщо він цього взагалі хоче». Судетські німці в своїй переважній більшості були просто знаряддям пангерманської політики Берліна проти Чехословаччини [s.236].

В цьому У. Рансімен переконався під час ведення переговорів, в яких представники К. Генляйна висували все нові вимоги і не погоджувались на жодні компроміси. Водночас він вважав, що чехословацький уряд теж був винен: в одному він був надто великодушним, а в іншому — дріб'язковим. Зважаючи на це, У. Рансімен, виступав за скликання міжнародної конференції, за участю Німеччини, на якій Франція та Великобританія гарантували б незалежність і кордони Чехословаччини, тоді як судетські німці отримали б широку і, можливо, навіть територіальну автономію. Разом з тим, прагнучи врегулювати позиції сторін, він 23 серпня 1938 р. надіслав чехословацькому президенту третій по рахунку план для продовження переговорів (першим був меморандум Е. Бенеша 26 квітня, переданий західним державам; другим – національний статут, який прем'єр-міністр М. Годжа передав партії К. Генляйна 30 червня) [s.254].

Новий план був сформульований із таких семи пунктів: 1. Буде створено три самоврядні німецькі регіони (округи); 2. Відбудеться обмін державними чиновниками, тобто чеські чиновники в німецьких регіонах будуть переведені в чеські регіони, а німецькі чиновники призначені в німецькі регіони; і це переведення слід розпочати негайно; 3. Для трьох німецьких регіонів буде створено окремий бюджет; 4. Уряд дозволить спеціальний кредит для німецьких регіонів; 5. Буде створена комісія, яка прийме рішення щодо необхідних конституційних змін; 6. Перемир'я в пропаганді і в пресі між двома сторонами буде негайно організовано; 7. Державна поліція буде відкликана з німецьких регіонів, якщо переговори пройдуть успішно і мирно. У. Рансімен вважав ці сім пунктів комплексною пропозицією, придатною та прийнятною для обох сторін для подальшого обговорення. На думку Е. Бенеша, він на початковому етапі теж повірив, що на основі цього плану можна врегулювати ситуацію, однак наполягав на точнішому формулюванні цих семи пунктів, особливо для того, щоб запобігти суперечкам щодо їх тлумачення з боку пангерманців [s.265].

27 серпня лорд У. Рансімен повідомив чехословацького президента про навмисні офіційні промови німецьких послів до урядів у Бухаресті, Белграді та Москві, згідно з якими Німеччина була налаштована вирішити конфлікт із Чехословаччиною, можливо, навіть зі зброєю. Тому він просив чехословацький уряд наполегливо дотримуватися своєї лінії, та не ускладнювати переговори зайвими дрібницями.

29 серпня 1938 р. президент Е. Бенеш передав текст так званого третього плану представникам судето-німецької партії. На його думку, третій план надав Судетам справедливу й вигідну можливість вибратися із ситуації, до якої її привела програма К. Генляйна в Карлових Варах. Однак, представники судетських німців у своєму комюніке від 2 вересня висловились за підтримку генляйнівської програми, відмовившись таким чином від третього плану. У відповідь вони сформуvalи свої вимоги, які були по суті контрпропозицією до попереднього плану [s.272]. Після цього Е. Бенеш сформував четвертий план, в якому були враховані всі істотні положення з контрпропозиції.

Так званий четвертий план, по суті, означав майже повне прийняття чехословацькою державною адміністрацією карловарських восьми пунктів К. Генляйна. Лише в другому пункті, в якому німецький пангерманізм вимагав визнання німецької національності як юридичної особи, чехословацький президент спробував пояснити чехословацьким пангерманцям у пояснювальних записках до деяких конкретних питань, підготовлених тоді ж, що абсолютна нечіткість цього терміну та можливість виведення з нього далекосяжних вимог, які потенційно можуть загрожувати єдності держави, перешкоджають її визнанню. В результаті, якби четвертий план був реалізований, у демократичній Чехословацькій Республіці були б території, які не керувалися б згідно з правилами демократичної конституції, але за тоталітарними принципами. Це могло бути лише питанням часу, коли ці території будуть ідеологічно та політично втрачені Чехословацькою Республікою [s.276].

У. Рансімен, ознайомившись із четвертим планом, визнав, що у ньому чехословацький уряд пішов на крайні межі. Ніхто в світі не має права вимагати від неї більшого. Вона робила все можливе для миру. Якщо цю пропозицію не прийнято, то це означає, що А. Гітлер свідомо веде справу до війни. Приводом для відмови у продовженні переговорів судетсько-німецькою партією був використаний Моравсько-Остравський інцидент (арешт та віддання під суд

прибічників К. Генляйна, що брали участь у незаконному перевезенні зброї на територію Чехословаччини). Оскільки про переговори із судетськими німцями стало відомо громадськості, президент Е. Бенеш був змушений виступити 10 вересня по радіо для заспокоєння громадськості [s.284].

У свою чергу, 12 вересня на з'їзді в Нюрнберзі перед своїми громадянами виступив А. Гітлер, який прославляв свою партію та засуджував демократію і більшовизм. Оратор повторив стару легенду нацистської пропаганди про небезпеку, що впливає з географічного становища Чехословаччини. Потім він звинуватив чехословацький уряд та особисто Е. Бенеша у небажанні йти на поступки судетським німцям. Тим не менш, чехословацький уряд вважав, що він повинен продовжувати переговори з чехословацьким пангерманізмом на основі його останньої пропозиції. На думку Е. Бенеша, в цей момент вони не мали жодних ілюзій щодо того факту, що чехословацький пангерманізм вирішив піти проти держави, проти її миру, її мирного розвитку, її цілісності та навіть проти її існування [s.292].

Для загострення ситуації А. Гітлер закликав судетських німців до повстання. Спочатку це були маніфестації на площах і вулицях із демонстрацією пангерманських переконань. Незабаром почали грабувати чеські крамниці, державні установи, поліцейські, фінансові та жандармські станції, а також катувати та переслідувати чеських чиновників і чеських громадян. Разом із чеськими будинками, крамницями та громадянами скрізь постраждали єврейські крамниці та люди. Там, де демонстрації проходили поблизу державних кордонів, демонстранти також переходили кордони та везли зброю та боєприпаси з Німеччини до Чехословаччини. У кількох місцях відбулися перестрілки та бої, коли члени та збройні формування судетських німців почали силою займати жандармські дільниці, поліцейські відділки фінансових контор та митниці. В інших місцях прикордоння населення почало скидати прикордонні стовпи. У прикордонних містах виникла паніка. Десь німецьке населення почало тікати до Райху, бо поширювалася звістка, що Німеччина надіслала ультиматум Чехословаччині і готується вторгнення. Створювалося враження, ніби починається німецьке повстання і вторгнення німецької армії з Райху на територію Чехословаччини [s.295].

У відповідь на німецьке повстання чехословацький уряд 13 вересня оголосив воєнний стан спочатку в Хебському повіті, потім у Недецькому, Локецькому, Каданьському, Бездружицькому районах і, нарешті, додав до них Карлові Вари, Фалькновський і Крумловський

повіти. Водночас влада закликала все населення поводитися мирно та повернутися до роботи. Було заборонено всі публічні політичні зібрання та виступи в Чехословаччині та направлена армія та жандармерію в райони, де були заворушення. В результаті демонстранти зникли з вулиць, офіси, зайняті офіцерами судетської партії, були очищені, в містах, селищах і селах швидко повернувся спокій. Були проведені обшуки в секретаріатах і коричневих будинках німецько-судетської партії. Усі інші спроби підірвати урядову владу на чесько-німецькій території були зірвані одночасним збільшенням військових гарнізонів у прикордонній зоні. Близько 40 000 чоловік було надіслано урядом до німецьких районів, головним чином для зайняття легких укріплень на національному кордоні таким чином, щоб вони не могли бути зайняті судетськими німецькими санітарами та унеможливили оборону в разі військового втручання з боку Райху. Також була задіяна протиповітряна оборона [s.307].

Для уряду було дуже важливо пояснити решті світу, що, хоча він рішуче наводить порядок законними засобами, воєнний стан не має нічого спільного з військовими заходами. Вона наголосила, що воєнний стан не є військовим заходом і не надає юрисдикції військовим судам, але винні постануть перед звичайними регіональними судами, де захист є обов'язковим, де громадськість не може бути виключена, та де рішення судів у справі про смертну кару повинні бути одностайними. Проте виклик резервів для зайняття польових укріплень напівхнувся на опір у Парижі, де прем'єр-міністр Е. Даладье, дізнавшись про це, заявив, що для нього неприйнятно, щоб чехословацький уряд вживав далекосяжних військових заходів без консультації з Францією. 14 вересня він закликав празький уряд скасувати свої надзвичайні заходи і тим самим сприяти послабленню напруги, що насувалася[s.332].

Проте найбільше обурення заходи уряду щодо підтримання миру та порядку в країні викликали в Берліні та в представників судето-німецької партії. Удень 13 вересня судетська партія поставила чехословацькому уряду по телефону ультиматум із Хеба про те, що вони повинні негайно скасувати воєнний стан, вивести жандармерію та поліцію та відправити війська назад у свої квартири. В обмін на задоволення її прохання вона пообіцяла доручити міським головам гарантувати порядок. Водночас вона закликала населення судетсько-німецьких областей до загального страйку, який розпочався негайно й швидко поширився спочатку на деякі німецькі регіони[s.335].

Прем'єр-міністр М. Годжа негайно відреагував на заклик судето-німецької партії, заявивши, що якщо її учасники переговорів прибудуть до Праги та опублікують прокламацію із закликом до своїх прихильників зберігати спокій і поважати закони, уряд може домовитися з ними про скасування воєнного стану. Однак відповіді не надійшло. У відповідь представники судетських німців висунули свої вимоги: військовий стан має бути негайно скасований, державна поліція також повинна бути виведена з території, населеної німецьким населенням; жандармерія, поліція та корпус державної охорони мали бути обмежені нормальними функціями; і, нарешті, армія мала бути обмежена суто військовими завданнями. Окрім того, вони заявили, що переговори вже не можуть бути проведені на основі карловарських пунктів, вони вимагають лише плебісциду на територіях, заселених судетськими німцями. А вже 14 вересня К. Генляйн розпустив комісію, якій було доручено вести переговори з урядом. Наступного дня у пресі була опублікована його декларація про приєднання судетських територій до Райху. Обидва лідери судетських німців – К. Генляйн та К. Франк виїхали до імперії і закликали своїх прибічників взятися до зброї. В таких умовах чехословацький уряд розпустив судето-німецьку партію [s.340].

Після тривалих обмінів думками, 19 вересня 1938 р. після обіду французький і британський послы в Празі представили Е. Бенешу англо-французький план вирішення вересневої кризи та суперечки Чехословаччини з нацистською Німеччиною. У ній пропонувалося райони, де проживало більше 50% німців, передати до Райху за певних обставин і умов. Якщо Республіка на це погодиться, обидва готові надати їй гарантії безпеки на майбутнє та забезпечити її майбутні кордони та територіальну цілісність. У відповіді чехословацького уряду 20 вересня йшлося про те, що рішення союзницьких держав були прийняті без участі Чехословаччини і складають загрозу всьому світу. Однак позиція урядів Англії та Франції була категорична [s.342].

У своїх спогадах чехословацький президент засвідчує, що спочатку він хотів категорично відмовитися від ультиматуму та готуватися до війни. Проте боявся ізоляції Чехословаччини у цій війні. Окрім нейтралітету Англії та Франції, він не мав упевненості, що Угорщина та Польща не виступлять на боці Німеччини. Після тривалих консультацій із урядом, Е. Бенеш прийняв ультиматум, не відокремлюючи його від наданих гарантій. Хоча до останнього сподівався, що всі плани Гітлера будуть розкриті, і врешті-решт

Франція, Англія та Росія приєднуються до спільної боротьби проти експансії нацистської Німеччини. У четвер, 22 вересня чехословацький президент звернувся по радіо до нації, взявши фактично на себе особисту відповідальність за все, що щойно було вирішено [s.345].

Відповідь чехословацького уряду надійшла до Парижа та Лондона увечері в середу, 21 вересня, і наступного дня між А. Гітлером і Н. Чемберленом було домовлено про нову зустріч у Рейнській області. На ній А. Гітлер передав Н. Чемберлену так званий меморандум Годесбера про свої вимоги до Чехословаччини, в якому вимагав негайної передачі змішаних регіонів і який, на відміну від того, що містив англо-французький план, характеризувався рядом суттєвих змін. До нього, зокрема, додавалась карта, на якій, в односторонньому порядку, були позначені кордони так званої німецької території, встановлені виключно німецьким урядом і без рішення міжнародної комісії; карта також містила позначення великих територій з абсолютною чеською більшістю, які мали бути піддані плебісциту. Так звана німецька територія мала бути передана Німеччині без будь-яких подальших перевірок і беззастережно 1 жовтня 1938 року після відкликання чехословацької армії, поліції, жандармерії та ряду чиновників [s.360] .

Територія, яка беззастережно була передана Німеччині 1 жовтня і без будь-якої матеріальної евакуації, включала близько 820 000 громадян тільки чеської національності – і не тільки змішаних муніципалітетів, але також понад 450 суто чеських муніципалітетів. Територію, яка мала бути «оспорюваною» під німецьким впливом і під німецькою пропагандою найпізніше до 25 листопада 1938 р., населяли 1 116 000 чехів і лише 144 000 німців [s.362].

Реалізація цього плану означала, з точки зору транспорту, повний параліч усієї чехословацької території та переривання автомобільного, залізничного та річкового сполучення до такої міри, що з усієї території республіки утворювались три частини, майже [не] пов'язані між собою з точки зору зв'язку. Економічно пропозиція Годесбера означала не тільки знищення чехословацької економічної одиниці, але, перш за все, паралізацію всіх галузей промисловості, що залишилися в Чехословаччині, вилучення переважної більшості всієї сировини, створення повної економічної залежності нової Чехословаччини від Німеччини та перетворення високоекспортної держави в державу, повністю залежної від імпорту з Німеччини. У військовому та стратегічному відношенні ця пропозиція означала

знищення всієї оборони території Чехословаччини на цей час і унеможливила побудову будь-якої ефективної оборони в майбутньому [s.365].

Тому, користуючись неузгодженостями між А. Гітлером та Н. Чемберленом у Годесбері, Е. Бенеш, за погодженням із урядом, підписав указ про загальну мобілізацію. Протягом трьох наступних днів 800 000 бездоганно та всебічно озброєних, рішучих і морально міцних солдатів усіх родів військ, включаючи авіацію, з майже 1500 літаками рухалися до призначених місць. Протягом наступних кількох днів сорок добре озброєних дивізій мали бути озброєні й готові захищати державу на всіх кордонах. Перебуваючи у люті, А. Гітлер 26 вересня виголосив промову із погрозами на адресу Чехословаччини [s.382].

Саме в ці доленосні дні польський уряд заявив, що він денонсує взаємну угоду від 23 квітня 1925 р., яка регулювала всі прикордонні питання між Чехословаччиною та Польщею та вимагає негайного вирішення питання Тешина. В умовах війни, що насувалася, було прийнято рішення поступитися насильницьким крокам Польщі і спробувати забезпечити принаймні її нейтралітет в обмін на певну поступку території. Подібний ультиматум висунула і Угорщина, однак вже після конференції у Мюнхені. Зміст цього ультиматуму був значно м'якшим, ніж Німеччини та Польщі. Більш зрозумілою упродовж усієї вересневої кризи, на думку чехословацького президента, була позиція Радянського Союзу. Керівництвом СРСР було заявлено, що у разі надання Чехословаччині допомоги з боку Франції, СРСР сповнений рішучості виконати всі зобов'язання за чехословацько-радянським пактом, використовуючи при цьому всі наявні засоби. Щодо цього М. Литвинов зробив дуже чітку заяву в Женеві, а 21 вересня він виголосив велику промову в Асамблеї Ліги Націй. На думку Е. Бенеша, він ніколи не сумнівався в позиції Радянського Союзу і був впевнений, що останній виконає свої зобов'язання перед Чехословаччиною згідно з її договором. Разом з тим, він розумів, що без підтримки Англії та Франції допомога Радянського Союзу розглядалася б європейською спільнотою як спроба більшовизації Європи. Природно, що Угорщина і Польща негайно всіма своїми силами безпосередньо допомогли б Німеччині в нападі на Чехословаччину під приводом того, що вони не повинні допустити проходження радянських військ через свою територію. Більше того, Англія та Франція, зважаючи на те, що «Чехословаччина віддала свою війну в руки Рад», зняли б з себе відповідальність за всю свою політику допомоги Німеччині. Окрім того,

вбивчий план деяких реакційних західноєвропейських кіл – за будь-яку ціну спрямувати нацизм проти більшовизму, або дозволити їм виснажити один одного, або дозволити нацистській Німеччині знищити радянський режим на користь порятунку західноєвропейської реакції, і таким чином повністю втягнути нацистську Німеччину як «оплот проти більшовизму» в Центральній та Східній Європі був би реалізований за допомогою Чехословаччини[s.434].

Подальші події, нові переговори Н. Чемберлена від 26 вересня і особливо Мюнхенська конференція, яка була спрямована не тільки проти Чехословаччини, але в наслідках ще більше проти Радянського Союзу та його впливу в європейській політиці загалом, вони виключили подальшу допомогу і участь Радянського Союзу у вересневій кризі. Своїми наслідками сам Мюнхен спричинив серйозний поворот у радянській політиці, яка перестала вірити в західні демократії та їхню готовність стати на шляху німецької нацистської експансії. Цим Мюнхен лише прискорив і забезпечив початок нової війни А. Гітлера.

28 вересня Н. Чемберлен надіслав останнього листа А. Гітлеру, в якому повідомив, що він сам готовий негайно прибути до Берліна і разом із представниками чехословацького уряду, Франції та Італії домовитися про передачу до Райху чехословацьких земель. Водночас, особисте послання він відправив Б. Муссоліні з проханням прибути на конференцію та переконати А. Гітлера не вчиняти збройного вторгнення. З подібним проханням до італійського диктатора звернувся і президент США Ф. Рузвельт. Згодом від імені американського президента телеграми були відправлені всім учасникам конфлікту із закликом вирішити територіальні суперечки мирним способом [s.462].

У своїх спогадах Е. Бенеш змальовує зворушливу сцену його зустрічі із військовими генералами, які вимагали від президента наказу про організацію збройного опору нацистам. Пояснивши військовим, що у такій війні Чехословаччина опинилась би в ізоляції, він приймає рішення про збереження держави в ім'я майбутньої війни і перемоги. На думку Е. Бенеша, він ще довго сумнівався у правильності прийнятого рішення, однак під час захоплення нацистами країн Європи під час Другої світової війни – остаточно у цьому переконався. Чехословацький президент домагався безпосередньої участі своєї делегації у Мюнхені, але їх викликали лише тоді, коли потрібно було офіційно вручити одностороннє рішення чотирьох держав [s.464].

Мюнхенська конференція відбулася 29 вересня 1938 р.. Чехословацька делегація, яка мала дочекатися виклику на конференцію, прибула до Мюнхена о 16:20 того ж дня. О 19 годині чехословацький делегат мав коротку розмову з експертом британської делегації, який повідомив йому, що чехословацького делегата, ймовірно, запросять до розмови в першій перерві засідання. Близько 22 години чехословацького делегата запросили до кімнати сера Горація Вільсона, який за дорученням прем'єр-міністра Н. Чемберлена поінформував чехословацьку делегацію про основні принципи, які вже обговорювалися в Мюнхенській угоді, і вручив йому карту, на якій були зображені регіони, які будуть поступово окуповані до 10 жовтня. У відповідь на попередження про те, яку катастрофу для Чехословаччини означає весь план, і на запитання щодо пояснення того, що означають деякі формулювання цієї угоди, о 1:30 ночі 30 вересня чехословацьку делегацію нарешті запросили до зали засідань, де був присутній Н. Чемберлен, Е. Даладьє, сер Горацій Вілсон і Алексіс Леже. Прем'єр-міністр Н. Чемберлен після короткого повідомлення про те, що на переговорах чотирьох великих держав досягнуто угоди, наказав зачитати її текст. Відповідаючи на питання про окремі статті угоди, Н. Чемберлен і Алексіс Леже підкреслили, що «ця угода є лише застосуванням прийнятого нами англо-французького плану». На запитання секретаря чехословацької делегації до Е. Даладьє, чи очікують і коли вони очікують заяви чи відповіді від чехословацького уряду, відповідь була така, що вони не очікують жодної відповіді, оскільки вважають це прийнятим і що чехословацький уряд повинен до сьогодні 17:00 дня, тобто 30 вересня, відправити свою довірену особу на засідання міжнародної комісії в Берлін. Наступного дня чехословацький офіцер повинен бути в Берліні для обговорення евакуації першої зони, яка буде негайно зайнята. Після цих повідомлень, які означали, що чотири великі держави винесли суверенний вирок щодо Чехословаччини, не давши їй можливості сказати жодного слова проти вироку і про вирок, чехословацька делегація мовчки покинула зал мюнхенської конференції [s.471].

Перш ніж чехословацька делегація з Мюнхена встигла повернутися до Праги та представити мюнхенське рішення своєму уряду, о 5 годині ранку 30 вересня тимчасово повірений у справах німецького посольства в Празі попросив міністра закордонних справ Чехословаччини про аудієнцію, яку йому було надано о 6.15 ранку. Він представив ноту свого уряду щодо мюнхенського рішення разом із

текстом усіх мюнхенських угод. Того ж дня о 13:15 до МЗС прибули британські та французькі послы, щоб запитати, чи ухвалив уряд Чехословаччини якесь рішення щодо Мюнхенської конференції та її резолюцій. Міністр закордонних справ сказав їм, що чехословацький уряд знає, що в такій ситуації в Європі та світі він не може виступати проти мюнхенських рішень, прийнятих без нас і проти нас чотирма європейськими державами. Інтерв'ю закінчувалося словами: «Я не хочу критикувати, але це для нас катастрофа, ми цього не заслужили. Ми підкоряємося і будемо намагатися забезпечити мирне життя нашої нації. Я не знаю, чи виграє ваша країна від цього рішення, ухваленого в Мюнхені, але ми точно не останні, інші постраждають після нас» [s.472].

Підсумовуючи роздуми Е. Бенеша про події навколо укладення Мюнхенської угоди та її наслідки, можемо стверджувати, що будь-які спроби «умиротворення» агресора сприймаються ним як слабкість та провокують до реалізації нових експансіоністських планів. Агресор розуміє тільки позицію сили, тому вірити його будь-яким миролюбним заявам не можна. Саме тому переважна більшість європейських країн, засвоївши уроки Мюнхена та відчувши в минулому на собі агресивну політику радянської держави, сьогодні активно підтримують Україну в її протистоянні російському агресору. Хоча й існують ті, хто, керуючись корисливими мотивами, і сьогодні закликають до примирення, обґрунтовуючи це бажанням завершити війну. Враховуючи історичний досвід, можемо констатувати, що зупинити російського агресора можна лише спільними зусиллями коаліції демократичних держав, знищивши при цьому злочинний політичний режим, який є серйозною загрозою існуванню цивілізованого світу. Тільки таким чином можна запобігти новій світовій війні та зберегти мир на землі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Beneš, E. Paměti: T. 1. Mnichovské dny. W M. Hauner (Red.). Praha: Academia, 2007. 476 s.